

Entginas reflexiuns en connex cun l' Expo 1964 : referat per la radunonza dall Romania 1964

Autor(en): **Casaulta, G.C.**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)**

Band (Jahr): **52 (1966)**

PDF erstellt am: **09.08.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-882065>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

ENTGINAS REFLEXIUNS EN CONNEX CUN L'EXPO 1964

Referat da G. G. Casaulta per la radunonza
dalla Romania 1964

Duront 179 dis, dils 30 d'avrel tochen ils 25 d'october 1964, ei la sisavla Exposiziun naziunala svizra stada aviarta allas rivas dil Léman. Plein marveglias ha il pievel svizzer e cun el per aschidadir igl entir mund spitgau il mument dall'avertura da quella manifestaziun naziunala ch'ei ussa passada ella historia sut il num EXPO 1964.

Gia ditg avon ein il senn ed il dretg d'existenza d'ina ulteriura exposiziun naziunala — l'emprema ei stada a Berna ils anno 1857 — stai igl object d'ina animada e per part schizun vehementa discussiun. E suenter che sias portas ein stadas aviar-tas han optimissem e scepsis battiu in cumbat zun hanau cun igl eclatant resultat che la guila dalla stadera ei plaun a plaun, mo senza cal e retegn s'enclinada en favur dils optimists, — silmeins quei che partegn las cefras da frequenza. Nus aschun-tein sapientivamein quella resalva, pertgei la decisiun definitiva davart success ni fallida d'ina exposiziun naziunala sa ed astga buca mo depender dil diember dils visitaders, tonscha gie siu scopo lunsch sur in tal fatg ora. Igl ei ord quei motiv daveras indicau ch'ina societad culturala romontscha dedicheschi zaconts muments da sia radunonza generala a reflexiuns concernent in tal eveniment naziunal che serepeta il pli mintga 25 onns. Nus lein far quei dil pugn da vesta cultural, surtut romontsch, cun sortir dalla mira e disposiziun generala e registrar cuortamein la piazza ch'il romontsch ha giu en ed entuorn quella manifesta-zion naziunala ed ils differents ecos e cun consultar ils muos-sivas ch'ella ha dau a nus pigl avegnir.

A. Mira e disposiziun generala dall'EXPO

1. LA MIRA

L'EXPO 64 ei vegnida messa sut la pretensiusa devisa ge-nerala

«PER LA SVIZRA DA DAMAUN — CRER E CREAR»

Siu intent ei pia buca mo staus quel da mussar co il Svizzer lavura, patratga e viva oz ni schizun mo da raquintar quei e

tschei davart las prestaziuns da nos meriteivels babuns, na, ella ha era vuliu far ressortir nossas incumbensas futuras!

Alla fin dalla part generala intitulada «Nossa via» ei la mira dall'EXPO vegnida exprimida ni pli bein detg marclada el crap silla piazza dils Cantuns e dallas vischnauncas:

PRESENTAR LA PATRIA EN SIU VER ESSER
SIN TIARA FRANCA E SIN L'AUA
UNIR ILS VENTGATSCHUN STATS EN INA
LAVUR CUMINA
FAR ENDAMEN AL CARSTGAUN IL SENN PROFUND
DA SIA ESISTENZA
FASTISAR EN NOS DIS IL SVILUP DA DAMAUN
FULAR VIA VIERS IN'EUROPA UNIDA
LUVRAR EN FAVUR DAD IN MUND SOLIDARI
TSCHENTAR NOVS FUNDAMENTS PER INA SVIZRA
CARTENTA E CREATIVA

Pilver, ina mira da vasta vesta e muntada che differenziescha ina tala exposiziun eclatantamein da tuttas autras che nus savein frequentar onn per onn. Cun quei han ins vuliu alzar l'EXPO 64 al scalem d'ina manifestaziun naziunala cun tuttas obligaziuns e responsablads ch'ina tala cumporta.

2. LA DISPOSIZIUN

Per satisfacer alla mira allegada han ils creaturs tscharniu suandonta disposiziun:

a) Ina *part generala*, «Nossa via», ha vuliu presentar ina sintesa ed in bilantsch dallas ovras da nos babuns e dallas activitads da nossa Svizra hodierna ch'ei lu presentadas en detagl els ulteriurs secturs dall'EXPO. Ultra da quei ei quella part stada concepida sco muossavia pil cuors da nossa patria egl avegnir. Nus citein mo las duas davosas construcziuns programmaticas cuntenidas ell'introducziun dil fegl d'informaziun da quei sector:

«Nus lessen surtut che mintgin s'enconuschi e serenconuschi suenter sia viseta cheu en quest liug meglier sco convischin svizzer ch'ei muort siu secuntener e sia participaziun efectiva capavels d'influenziar igl avegnir dalla tiara. Pertgei l'uniun dallas voluntads individualas vegn a crear la Svizra da damaun.»

Bein materia avunda per reflexiuns sur ils 1964 ora, per

reflexiuns che han denton mo lu valeta e vigur, sch'ellas dattan corrispondents impuls a nies far e demanar.

b) La *part speciala* cun ses secturs «art de vivre», «traffice», «industria e mistregn», «mercanzias e valurs» ed il magnific sector «cultira ed uaul» ha dau in impressiunont maletg dil luvrar, urar e viver da nies pievel. Auter che la part generala eis ella vegnida creada dils biars expositurs uni en associaziuns e per buna part era finanziada da quels, senza denton esser in center da propaganda pils singuls participonts. Tut ei per-encunter stau d'ordinar tenor las directivas d'in marveglius plan general che ha aschia garantiu ina clara concepziun fundamentala. Enteifer igl enorm areal da 550 000 m² ei per lunsch ora la gronda part stau disponiu e presentau da maniera originala e plascheivla ed ha derasau ina unda da smarvegl lunsch sur ils cunfins da nossa tiara ora.

B. La piazza dil romontsch all'EXPO

En questa survesta savein nus buca porscher in maletg dil tuttafatg cumplet davart la posiziun ch'il romontsch ha giu sco lungatg e cultura all'EXPO ed ellas manifestaziuns en connex cun quella. Suenter ch'ins ha meinsvart constatau ed udiu ch'il romontsch seigi plitost vegnius ignoraus a Losanna, dat ei denton buca donn da silmeins allegar ils loghens e las manifestaziuns principalas nua ch'ins ha saviu observar sia preschientscha.

1. Ella PART GENERALA ein tuttas inscripziuns principalas stadas per romontsch e quei en roda dallas subdivisiuns baul ladin e baul sursilvan. Plinavon ha igl attent visitader anflau leu la brev dalla Ligia dils 1291, igl artechel costituzional davart la libertad da cardientscha e cunscienza e surtut il carnet d'informaziun «Nossa via» cun ver 32 paginas text ed illustraziuns en versiun romontscha. Era fotocopias da cudischs romontschs e scartiras romontschas ein stadas exponidas, medemamein fotografias d'in ni l'auter prominent representant da nossa cultura.

2. Ella PART SPECIALA ch'ei, sco gia allegau, en emprema lingia vegnida creada dils expositurs eis ei malgrad energicas intervenziuns buca stau pusseivel da contonscher il medem risguard pil romontsch ellas differentas spartgas principalas. Denton ei nossa viarva era stada representada leu cun versets ni

inscripziuns, aschia per ex. «Quei ei miu grep . . . » ni «El runca las caglias . . . » el sectur «Cultira ed uaul» ni «Casa da gervosa» (in'inscripziun che nos students han probabel capiu pli tgunsch ch'auters visitaders romontschs), «Ei dependa da Tei» e «Nus eschan preparats» el pavigliun davart la defensiun naziunala ed era il commando el film da nossa armada.

Proporziunalmein fetg bein ein nos scribents stai representai (cun 4 da 25) ella partiziun «*litteratura*» e quei era cun texts ord lur ovras. Deplorablamein ei la proporziun interna stada tut auter che raschuneivla, in fatg ch'ei vegnius censuraus cun raschun e che fuss staus evitabels, sch'ins fuss seviults per plaid e cussegl el dretg liug. La libreria dall'EXPO ha medemamein mussau ovras romontschas. La Ligia Romontscha ha da sia vart era giu fatg diversas propostas per la biblioteca populara e per giuvenils el sectur «*Temps liber*» ed ei era sepurschida da metter a disposiziun quels cudischs. Ord motivs nunenconuschents ei quell'offerta fatga alla «*Berner Volksbücherei*» buca vegnida risguardada — quei ei buca stau la suletta proposta ch'ei curdada ellas caglias! Perencunter lein nus renconuscher che l'antologia da litteratura svizra cumparida en vesta all'EXPO sut il tetel «*Bestand und Versuch*» e che cumpeglia varga 900 paginas ha risguardau proporziunalmein fetg bein la litteratura romontscha.

Ella gruppa «*Documents et traditions*» dil sectur «*Art de vivre*» han ils 4 vocabularis naziunals e 5 associaziuns da tetg per la tgira dil lungatg figurau sco expositurs. Quella gruppa cumpigliava organisaziuns culturalas fetg diversas, aschia ch'igl ei stau da sliugar bia legns per anflar in tema adattau e cunvegnent per tuts. Suenter bia emprovas e lavurs ein ins sedecidius da metter il document el center. Aschia eis ei stau pusseivel da crear 24 plattas sonoras sut il tetel «*1 patria, 4 lungatgs, 1001 dialects*» sco document plidau e da metter a disposiziun ellas a quel che s'interessava per nos lungatgs naziunals e lur dialects. Da quellas ein ina quarta romontschas e dattan investa en nossa litteratura contemporana cun el medem temps era risguardar empau la canzun populara. Ils respectivs texts ein vegni stampai ed aschuntai a mintga platta, per cheutras facilitar la capientscha pil plidau. Deplorablamein ha il mecanissem dallas measas per tedlar funzionau miserabel, aschia che buca tuts interessents ein vegni a lur quen. Tuts han denton giu la pusseivladad da

cumprar las plattas e da prender ellas a ca-lur. Sco las hostessas dil survetsch d'informaziuns da quella gruppa, ch'ein dil rest vegnidas orientadas a Cuera in entir di davart nies lungatg ed ils sforzs per tgirar e mantener quel, han relatau, ei igl interess pil romontsch staus vivs. Insumma ei il *romontsch* vegnius mess *el center dils documents linguistics* dalla gruppa, aschia tiels num (Patnal), lu cun demonstrar cun il plaid «carr» il svilup dil lungatg sco document per la historia culturala e cun renviar sut il tetel «Nos lungatgs» allas pusseivladads dalla tgira dil lungatg plidau e scret. Ton la gruppa sco las sutgruppas «Ils vocabularis naziunals dalla Svizra da quater lungatgs» e «Tgira dil lungatg en Svizra» han ediu fegls d'informaziun che risguardan ils fatgs romontschs cumpleinamein a pèr als auters. Plinavon stevan las corrispudentas ovras fundamentalas a disposiziun dils interessents.

3. EN CONNEX CUN L'EXPO ein nies lungatg e nossa cultura denter auter vegni risguardai specialmein tier las suandontas *manifestaziuns* e *publicaziuns*.

a) *Manifestaziuns*:

- Representaziuns da teater: «Il clom» da Hendri Spescha, «La tiba dil paster» da Sur Giusep Durschei ed in ulteriur toc d'ina gruppa d'affons dalla Val Müstair.
- Fiasta federala digl 1 d'uost 1964.
- Fiasta svizra da costums.
- Di dils scribents svizzers cun contribuziuns da dr. Gion Deplazes e dr. Andri Peer.
- Di cantunal grischun cul til che ha raccoltau grond applaus e culla sera grischuna ch'ei deplorablamein vegnida svale-tada considerablamein muort la schliata acustica ed il ris-guard exagerau ch'ins ha priu viers la televisiun.

b) *Publicaziuns*:

- Prospects per l'EXPO.
- «Nossa via», fegl d'informaziun per la part generala.
- «Nossa EXPO 64», cudischet dall'Ovra svizra per lectura alla giuventetgna els 4 idioms ch'ei vegnius tarmess per investa a tuts scolasts digl intsches romontsch.
- «Pajais sainza avegnir?», tom I dad ina seria edida dalla cuminonza da lavur «Exposiziun dall'agricultura muntagnar-da enteifer l'EXPO» (grazia alla cunlavur dils clubs dil cu-

disch svizzers eis ei stau pusseivel d'amplificar e d'edir quella ovra impressiunonta davart las regiuns muntagnardas da nossa tiara en quater lungatgs sut il tetel «Forum alpinum»).

Tut en tut astgein nus Romontschs esser cuntents cun la piazza dada a lungatg e cultura retica. Bein ei quei ni tschei giavisch buca staus realisabels, bein havein nus stuiu intervegnir repetidamein per far arver tscheu e leu empau pli fetg la porta e per memia savens havein nus stuiu spitgar bravamein ditg, aschia che nus essan stai necessitai da festginar da tutta forza per buca s'exponer alla represcha da haver munchentau certas occasiuns. Grazia alla survetscheivladad da fideivels gidonters eis ei per regla aunc stau pusseivel da far la cuorsa enteifer ils termins fixai.

Sch'in ni l'auter ha forse puplau che buca tuttas inscripziuns eran era romontschas, eis ei tonaton da risguardar che nossa viarva ei buca lungatg official, ch'ils Romontschs cumpeglian gnanc 1/100 dalla populaziun svizra, che nossa divisiun en buca meins che 5 idioms screts cumplichescha ed impedescha sensiblamein la presentaziun e ch'ei regia en nossas retschas aunc per memia in patertgar ch'ins savess exprimer culs plaid: «Pli bugen nuot u tudestg ch'in auter idiom!»

En quei connex eis ei tuttavia commensurau da far empau examen da cunscienza e da sedumandar: Pretendein nus buca per memia savens dils auters quei che nus tralascchein? Co stat ei per exempel denter nus Romontschs en caussa inscripziuns, buls, stampats da tuttas sorts??

Nus lein buca bandunar quei capetel senza engraziar a tut quels che han demussau capientscha per nos postulats e che han susteniu cun plaid, cussegl ed ell'ovra tuttas emprovas per segirar ina piazza d'honor al quart lungatg naziunal ed a sia cultura. Nus numnein en quest liug mo in per tuts: nies preziau cumpatriot dr. Placi Maissen, il cau dil sectur «Mercanzias e valurs» ch'ei staus per nus in fideivel e survetscheivel amitg e gidonter che ha empuniu biaras comunicaziuns denter nus e las instanzas cumpetentas a Losanna.

C. Ha l'EXPO contonschiu sia mira?

Ell'introducziun vein nus gia menziunau ch'il dretg d'existenza d'ina exposiziun naziunala seigi staus igl object da hana-

das debattas avon, duront e suenter quei eveniment. Nus vein era constatau ch'il diember da visitaders seigi buca decisivs per la sentenza definitiva davart success ni fallida d'ina tala interpresa naziunala. *Quella risposta sto biaronz vegnir dada cun cumparegliar il contonschiu e probabel contonschibel cun la mira messa. Ella sa perquei vegnir dada pér el futur cura ch'ei semuossa, schebein ils impuls sorti dall'EXPO ein stai aschi fermes ch'els han veramein formau igl avegnir e mess novs fundaments per ina Svizra cartenta e creativa. Aschia savess per exempel la reforma da nossas instituziuns statalas esser l'ocasiun per in tal examen.*

Per buca star memia sigl intschess da supposiziuns, lein nus da nies pugn da vesta romontsch ano sespruar da fastisar fretgs ch'ein gia semussai e lu encurir muossavias egl avegnir.

1. SUCCESS GIA VISIBELS

a) *Novs ligioms da cuminonza* ein senza dubi seresultai dalla enorma lavur cumina ch'ei stada necessaria per preparar quella exposiziun ch'ei tuttavia buca stada mo l'ovra da zaconts experts, tecnists, industrials e scenziats. Quella lavur communabla da cumpatriots ch'eran biars aunc mai sevesi e ch'ei ella gronda pluralitad dils cass buca stada dictada e diregida da ponderaziuns mercantilas ei en nos dis senza dubi gia da taxar per in respectabel success. La vart positiva ei per ton pli eclatanta, sch'ins patratga allas multifaras diversitads linguisticas, confessiunalas e socialas che characteriseschan nossa patria.

b) *Resvegl digl interess per las minoritads e per nossa realitad naziunala* ei senza dubi in ulteriur resultat dall'EXPO che ha presentau ils zun varionts tratgs da nossa tiara e che ha dau l'ocasiun d'ina sentupada da Confederai ord las pli differentas cuntradas. Quei era pilver in urgent basegns suenter ch'ils ligioms serrai duront il liung e prigulus temps da smantschas ed uiara eran seslucchai da maniera alarmona. Concernent il romontsch lein nus mo allegar *impèr fatgs*:

— In scolast a Losanna ei vegnius tschaffaus talmein dil plascher ed anim per nies lungatg ch'el ei semess cun tutta premura alla translaziun dalla grammatica da Martin Schlatter el franzos. Cun veseivel plascher ha el presentau sia ovra intitulada «J'apprends le Romanche quatrième langue nationale» ed ha concludiu sia introducziun culs plaids:

«Sa (sc. du romanche) paranté avec le vieux français et les patois romands est bien propre, à notre époque où l'ancien langage connaît un regain d'intérêt, à lui susciter des sympathies en Suisse romande. Et il est à souhaiter qu'en cette année de l'Exposition nationale de Lausanne, de nombreux Romands fassent meilleure connaissance avec le romanche, trésor du patrimoine national.»

— Ina giuvna da Losanna ha denter auter scret alla Ligia Romontscha ils 29 da settember 1964:

«De plus, l'Exposition nationale m'a permis de me passionner pour votre canton car j'ai aussi été étonnée, en lisant les inscriptions romanches de l'Expo, de constater que je comprenais bien des mots, similiaires aux mots français.»

— La casa editura «Silva» ei sedecarada prompta da publicar ils dus enconuschents toms «Heidi» en ladin ed in ulteriur en sursilvan.

Nus savessen aunc citar biars auters exempels, era da glied digl exteriur che han en connex cun lur viseta all'EXPO beinsavens era priu l'ocasiun da visitar nies Grischun. Nus lein era buca emblidar ils zun amicabels artechels dalla pressa romanda davart il di grischun. Per finir seigi allegau il fatg ch'igl ei vegniu introduciu igl onn dall'EXPO a Basilea cuors romontschs en 3 idioms sut l'egida dalla «Gesellschaft zur Förderung des Gemeinnützigen und Guten» che han anflau ina legreivla accoglientscha.

2. PERSPECTIVAS E DIRECTIVAS PIGL AVEGNIR

Ei po forsa parer empau prematurau da vuler relatar gia ussa davart quei tema. Aunc pli prigus fuss ei denton da tralasar constataziuns e reflexiuns da tala natira. Per quei lein nus tonaton allegar il suandont:

a) *Propostas per mantener ils contacts derivonts dall'EXPO* ein gia vegnidas fatgas il zercladur vargau (1964) dil representant dil «Deutschschweizerischer Sprachverein» per aschia saver cuntinuar ina cooperaziun denter ils participonts dalla sutgruppa «tgira dil lungatg».

Ella sesida dils 10 da december 1964 dalla gruppa «Documents et traditions» a Berna ha siu president, bibliotecari cantunal J.-P. Clavel da Losanna, presentau in exposé davart la cuntinuaziun dallas relaziuns empunidas denter las 19 communitads reunidas durant l'EXPO en quella gruppa. El ha ren-

viau allas difficultads ch'ein semussadas per l'organisaziun dall'exposiziun naziunala sigl intschess cultural muort il fatg che gest las differentas communitads ch'ein activas sin quei terren han quasi negins ligioms communabels, in fatg che stat en eclatant contrast cullas relaziuns sil camp economic! Ord quella experienza, en vesta dalla buna collaboraziun contonschida el decuors dil temps per preparar l'EXPO ed en fatscha als enorms pensums ch'ein aunc d'ademplier en nossa tiara ha els proponiu da mantener ils ligioms existents realisond aschia ina impurtonta mira dall'EXPO. Quella proposta ha anflau in bien eco. Lein sperar ch'ina vera via svizra seigi contonschibla!

b) *Vias per francar igl avegnir da lungatg e cultura romontscha ston malgrad tut en emprema lingia ils Romontschs sezs anflar.* Nus daventassen senza dubi l'unfrenda d'ina gronda illusiun cun crer ch'ils impuls da solidaritad naziunala derivonts dall'EXPO dispensassen il pievel romontsch e sias organisaziuns culturalas d'interpreter vinavon tuts sforzs pusseivels per formar e consolidar igl avegnir. Quella constataziun vala independentamein dalla damonda, sch'ei gartegia in summa da mantener ed enfirmir ils ligioms empuni entras l'EXPO.

L'EXPO ha bein presentau pli u meins nossa ierta spirtala ed accentuau sia muntada e la necessitad da promover e conservar ella. Ella ha denton ni pudiu ni vuliu sorprendere senza quella incumbensa. Lezza ei caussa da nusezzi e da nos vegnent-suenter. En siu profund tractat egl Ischi dils 1941 ha nies nun-embliedivel prof. dr. Ramun Vieli p. m. denter auter constatau sut il tetel «Nossa ierta e nies duer» il sequent:

«Mo ei basta buca d'esser ils artavels d'ina loscha ierta. L'ierta oblihescha!» E plinavon:

«Il duer enviars l'ierta vegn denton buca adempius entras ina orientaziun bunamein exclusivamein retrospectiva, mo-bein era entras ina occupaziun seriusa de tut ils problems dil temps present e digl avegnir.»

Ei survargass il rom da quest referat da vuler allegar tut nos problems actuals e futurs e la via ch'ins sto — silmeins tenor nies meini — prender sut ils peis per sligiar els. Nus se-restrenschin perquei a *dus fatgs eclatants da nos dis che ston fatschentar era in'uniun culturala sco la Romania*, quei tonpli ord motiv che la tendenza che sefa valer oz vegn aunc a s'ac-

centuar egl avegnir e tschentar nossa viarva e nossa cultura indigena avon la damonda digl esser ni buca esser.

Tgi che camina cun egls aviarts e senn allert atras nossas vals e lur vitgs ed uclauns sto constatar in' *inundaziun d'influenzas jastras en nossas cuntradas*. Bein capiu, nus lein cun quella constataziun tuttavia buca cumbatter il traffic d'jasters en nossas regiuns. Il cuntrari! Sia eminenta muntada per francar ina undreivla existencia als loghens che vegnan probabel mai en damonda per ina industrialisaziun ei indisputabla. Nus astgein denton mai unfrir nossas atgnadas culturalas agl jester che pretenda dil rest tuttavia buca ina tala capitulaziun da nossa vart. Tgi che vegn tier nus sco turist e hosp tscherca anzi zatgei ch'el catta buca a ca-sia ni en auters loghens; el spetga zatgei niev e buca quotidian. Purschein nus quei ad el? La risposta po mintgin dar sez.

Nus savein mo relatar che biars jasters han tier visetas ni sin excursiuns en tiara romontscha puplau petraine pervia da nossa indifferenza e negligentscha en quels graus. Ina societad da studi da Schleswig-Holstein e Danemarc che nus havein giu l'honor d'accompagnar ils 29 d'avrel 1964 da Cuera a Mustér ei per exempel s'exprimida en superlativs davart las biaras e bialas baselgas che salidan da nos crests e collinas, ella ha taxau il giug dils affons da Mustér preparaus per l'EXPO, «La tiba dil paster», ch'ei vegnius daus per ella per il pli bi ed amabel ch'ella hagi entupau en Svizra, — mo ella ha buca saviu cuschentiar siu smarvegl — per buca dir indignaziun — da strusch saver constatar vid las inscripziuns e reclamas en nos vitgs ch'ella sesanfli efectivamein en tiara romontscha!

Igl ei cert: la pareta exteriura ei buca adina decisiva, buca darar eis ella denton simtomatica per la tenuta interna. Eis ei buca beinduras aschia che nus Romontschs ch'essan denter nus fetg savens dirs sco la crappa cura ch'ei setracta d'ina concessiun ni collaboraziun beneventein cun bratscha aviarta tut cunfar e plidar jester, gie enstagl da dar entras beinvuglientscha e premura occasiun d'emprender nies lungatg fagein nus magari ridiculs quels che prendan dimora en nos vitgs e sesprovan da s'assimilar. Ei il dubi ch'in ha exprimiu viers nus, cura ch'il «Vademecum» ei cumparius, forsa buca empau fundaus, numnadamein quel, ch'igl jester ch'emprenda pruamein il cuntegn da quei cumpendi linguistic stoppi forsa meinsvart far per senn

ch'ils Romontschs capeschien buca el, perquei ch'els ein gia daditg s'endisai da duvrar las concernentas expressiuns tudestgas? E co stat ei culs cuors romontschs en nies intschess? Tals fussen gest sut las hodiernas circumstanzias pli che mai necessaris, sche nus vulein buca schar ir nossa viarva e cun ella era nossa entira cultura sapientivamein alla smerscha. En biars cercchels svizzers regia actualmeins alteraziun e tema pervia dallas consequenzas ch'il grond diember da luvrers jasters pudess haver per nies svilup politic, cultural ed economic. Secartein nus Romontschs veramein aschi fermes che nus duvrein ditgar nuot tals fatgs?

In secund fatg marcant da nos dis che smanatscha da privar igl esser romontsch da siu maguol ei il *moviment cuntinuau da nies pievel viers la Bassa*. Nus astgein buca emblidar ch'ina cultura senza pievel ei in museum! Davart quei problem e sia sligiazion eis ei gia vegniu discussionau zun bia, e nus essan leds che nos megliers tgaus s'occupeschan dil studi da mieds e mesiras per retener ni silmeins retardar quei svilup. Ord quei motiv lein nus tralasar da tractar en quest connex pli detagliadamein quei vast complex da damondas, denton buca senza selubir la remarca che buca mo motivs economics, mobein era psicologics contribueschan a quei mal da nos dis. En quest liug lein nus biaronz allegar impèr *conclusiuns ni incumbensas che s'imponan sigl intschess cultural* en vesta dil fatg che rodond 11 500 dils strusch 50 000 Romontschs en Svizra ni ca. 23 % (1950: 8 753 ni ca. 18 %) vivevan ils 1960 ordeifer il Grischun e che quasi ina tiarza dalla populaziun romontscha da nies Cantun, entuorn 12 000 persunas da total 38 414 (1950: circa in tschunavel da 40 109) havevan igl onn 1960 dimora en loghens cun ina majoritad buca romontscha. En quella situaziun dat ei tenor nossa opiniun mo ina scompa cun *intensificar considerablamein l'aziun egl intschess romontsch e la collaboraziun cun ils Romontschs ordeifer quel*.

Per la Romania sepresenta la necessitad da finalmeins fundar secziuns cun in bien tgamun alla testa els vitgs ed uclauns sur-silvans. Quellas han da surprender la responsablidad per la veta culturala romontscha en lur liug. Igl ei tuttavia buca detg ch'ellas stoppien far tut sezzas, mo ellas han da prender l'ini-ziativa per svilupar il patertgar e sentir romontsch. Ellas formeschan per aschidadir las cantunadas dil mir ch'ei basignei-

vels per infirmir la casa romontscha. Secapeschan che la societad regionala e la Ligia Romontscha dein segidar cun ellas cun plaid e cussegl e culs mieds disponibels.

Mo era ordeifer igl agen intschess pli stretg ein acziuns urgentas per empunir ils ligioms denter nossa glied egl jester e per mantener quels cun lur cumpatriots en tiara romontscha. Patertgeien mo a Cuera, Domat e Razén cun ina gronda populaziun romontscha. Suenter che l'Uniun romontscha dil Plaun e quella da Cuera ein gia dapi decennis sedurmentadas ni schizun mortas fuss ei neras uras da prender novas iniciativas. Gest cun la nova acziun instradada ussa a Cuera cun l'instrucziun facultativa romontscha sperein nus da puder contribuir ad ina revivificaziun dil sentir e patertgar romontsch en nossa diaspora linguistica. Per crear zatgei cuzzeivel drova ei denton bia buna-veglia, premura e pazienza.

Ina amicabla e stretga collaboraziun denter tuts Romontschs s'impona oz pli che zacu. Nos students han gia fulau via en quella direcziun ed han mussau che quellas ideas ein tuttavia buca aschi illusoricas sco quei ch'ins po forse crer. Lur realisasiun ei denton daventada sut ils aspects actuals pli che mai urgente. Lein perquei prender a cor quei che prof. dr. Ramun Vieli di alla fin digl artechel gia menziunau:

«Ina biala e veglia instituziun romontscha secloma lavur cumina. Libramein e voluntariamein seradunavan nos vegls per far da cuminonza ina lavur d'interess e d'avantatg per tuts. Il temps d'in stravagau individualissem ei vargaus ed il chischlet Romontschs sa buca selubir il luxus de mintgin ir stinadamein sia atgna via. E finalmein havein nus basegns de lavur, de dira e perseveronta lavur el survetsch de nossa mumma romontscha e de nossa patria svizzera. Fideivladad all'ierta spirtala, spért de cuminonza e sacrificonta lavur cumina seigi la devisa della Romania!»

E nus concludin cun aschuntar: suandond quella devisa ademplin nus per nossa part el mund modern la mira dall'EXPO 64:

NUS UNIN LAS VOLUNTADS INDIVIDUALAS
PER CREAR LA SVIZRA DA DAMAUN!